

LUTTER TIBOR: „JOHN MILTON, AZ ANGOL POLGÁRI FORRADALOM KÖLTŐJE” CÍMŰ DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA (1955. X. 10.)

A vitára kiküldött bírálóbizottság elnöke, *Tamás Lajos*, lev. tag megnyitja az ülést és közli, hogy a kiküldött bizottsági tagok *Benedek Marcell*, az irodalomtudomány doktora, *Földessy Gyula*, az irodalomtudomány doktora, *ifj. Horváth János*, az irodalomtudomány doktora, *Tolnai Gábor* lev. tag, valamint *Gáldi László*, a nyelvészeti tudományok doktora, a bizottság titkára. Egyben bejelenti, hogy az értekezés opponensei *Révész Imre* akadémikus, *Turóczi-Trostler József* akadémikus és *Kardos Tibor* lev. tag.

GÁLDI LÁSZLÓ titkár ismerteti a jelölt eddigi tudományos munkásságát, a jelölt pedig disszertációjának téziseit. Ezután sor kerül az opponensi vélemények felolvasására.

RÉVÉSZ IMRE opponensi minőségében mindenekelőtt egy érdekes ellentétre mutat rá. Bár Milton 1644-ben megjelent híres röpiratában, az *Areopagitica*-ban kifejezett rokonszenvvel fordult az Angliában tanuló magyar protestánsok felé,¹ a miltoni életmű mégsem támasztott nálunk olyan érdeklődést, aminőt megérdemelt volna. Nyilván azért történt ez, mert Miltonban nálunk egyrészt főleg a regicidium, valamint a köztársasági eszme és rendszer védelmezőjét látták, másrészt az elszánt protestánst látta benne a katolikus klerikalizmus, s végül a protestáns klerikalizmus is sanda gyanúval tekintett a semmiféle dogmatizmus nyűgét nem tűrő magányos „eretnekre”. Életművének átfogó értékelésére tehát csak a felszabadulás után kerülhetett sor, a szocializmust építő magyar tudományos élet légkörében.

Sajnálatos azonban, hogy a szerző tudatosan mellőzte Milton magyar vonatkozásait, s nem szentelt kellő teret a nagy költő sajátos vallási és teológiai felfogásának sem. Pedig Milton korának egyik legeredetibb vallásos gondolkodója: álláspontja nem azonosítható a puritanizmus egyik szárnyával sem, de kimutatható, hogy bibliai igazolással igyekszik ellátni olyan teológiai és társadalom-etikai nézeteket, amelyek belső szellemi rokonságban állnak a középkorvég forradalmi irányú vallásos mozgalmával, elsősorban az antitrinitarizmus és a vele sokszorosan kapcsolódó anabaptizmus északolasz és svájci változataival. Valószínű, hogy Milton hosszú itáliai tanulmány-

¹ Nyilatkozata így hangzik: „Az sem hiába történik, hogy Erdélynek komoly és mértékletes népe onnan, a távoli Oroszország hegylancos határai szomszédságából, amelyek messze túl esnek Germánia ósvadonán, évről évre elküldi mihozzánk nem is az ifjait, hanem a meglelt férfait, hogy megtanulják nyelvünket és teológiai tudományunkat”.

útjáról hozott haza olyan vallási nézeteket, amelyek még a Cinquecento erős északolasz szekta-mozgalmaiból szivárogtak le a föld alá az inkvizíció elől.

Miltont ez az eszmevilág segítette szellemi függetlenségének kialakításában, de nem hatott rá társadalmilag mozgósító erővel. Nála a vallási kérdés a társadalmival sokkal kevésbé kapcsolódik, mint a forradalmi sektáknál vagy az azokkal rokonszenvező írónknál. Hirdeti tehát a házassági kötelék felbonthatóságát, de a nő és a férfi teljes egyenjogúságának elvi vagy gyakorlati lehetősége még alig villant meg gondolatai közt, ami egészen megfelel polgári osztálykorlátainak. Jellemző az is, hogy minden férfi számára szabad felszólalási, tehát prédikálási jogot követel, viszont a nőktől ugyanezt a jogot még megtagadja, az ismert újszövetségi tilalom értelmében: „Mulier taceat in ecclesia”.

A miltoni eszmevilág polgári korlátai közé tartozik az is, hogy a költő a predestináció tanát illetően szembehelyezkedett ugyan Kálvinnal, de egyetértett vele abban, hogy a kamatszédés joga bibliailag teljesen igazolható. Az angol polgári osztály ideológiájának ad hangot azzal, hogy az angolokat „választott nép”-nek hirdeti, amelynek rendeltetése nemcsak vallási téren („a reformáció reformációjával”), hanem kulturális és minden egyéb tekintetben élére állni az egész emberiségnek. Mindezek alapján joggal mondható, hogy Milton lényegében véve életművével nagymértékben hozzájárult az angol polgári-kapitalista imperializmus ideológiai előzményeihez.

Érdeemes lett volna Milton egyéb tételeit is, pl. a monarchomachiáról, a regicidiumról és tyrannicidiumról vallott tanítását tágabb összefüggéseibe beleágyazni. Ugyancsak pontosabb kifejtést igényelne a szerzőnek az a tétel, amely szerint az anglikán egyházban „igen sok egyházi tanítás kérdésében megtartották azt, amit a római egyház hirdetett” (9. l.). Helyesebb lett volna efféle fogalmazás: „több egyházi berendezkedés kérdésében megtartották a római egyház gyakorlatát”, hiszen — bizonyos, a kontinensen kialakult protestáns felekezetek által is átvett alapdogmákon kívül — pl. a püspöki egyházszervezet kérdésében gyakorlati okokból valóban megmaradtak a katolikus hagyományok. Félreérthetőnek tartja az opponens azt a nyilatkozatot, hogy Milton „a teljes liberalizmus szemszögéből megtagadja a predestináció tanát” (172. l.). Mivel Milton e tan elvetésénél az emberi szabadakaratnak mint az isteni kegy legnagyobb ajándékának értékelésére támaszkodik, a liberalizmus szó használatát tanácsosabb elkerülni.

A továbbiakban az opponens a disszertáció néhány kisebb hiányosságára mutat rá; azt a tényt például, hogy Milton élénken érdeklődött a logika iránt, kapcsolatba kellene hozni a puritánok legjelesebb filozófusának, Pierre de la Raméc-nak tanulmányozásával.

Az opponens végül az értekezésben előforduló néhány elírásra figyelemztet. A 22. lapon a 116. zsoltárról történik említés, pedig — figyelembe véve az idézett zsoltár tartalmát — csakis a 146. zsoltárról lehet szó, *Nazianzeni* Gergely (254. l.) helyett természetesen *Nazianzi* Gergely irandó, *Élías* prófétáról (242. l.) *Illés* néven szoktunk beszélni stb. Végeredményképpen mindezen hiányok, illetve kisebb-nagyobb szépséghibák ellenére az opponens Lutter Tibor értekezését már jelen alakjában is méltónak tartja arra, hogy a doktori fokozat odaítélésének alapjául szolgáló vita tárgya legyen. Bizonyos továbbá, hogy a disszertáció, megfelelő helyesbítések és kiegészítések után, a magyar irodalomtudományi munkásságnak a haladó külföldi tudományos közvélemény által való megbecsültetését is elő fogja mozdítani.

Második opponensként TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF akadémikus adta elő véleményét. Kiindulásképpen megállapította, hogy Lutter Tibor Milton-könyve az első modern-filológiai tárgyú doktori disszertációnk, melynek véleménye szerint legpozitívabb értéke az, hogy a szerző az eddigi kutatás eredményeinek megközelítően teljes ismeretében írta könyvét.

Mindjárt ezután rátért azonban a disszertáció hiányosságaira is, ilyenek könyvelve el mindenekelőtt azt a tényt, hogy a szerző Milton világképéből — a Baconre való utalásoktól eltekintve — úgyszólván mindenestül kirekesztette a klasszikus és modern filozófiát. A költő cambridgei diákéveivel kapcsolatban pl. egyetlen szó sem esik a platonizmusról. Hasonló megállapításokat lehet tenni pedagógiatörténeti vonatkozásban. Lutter Tibor szerint az *On education* című értekezés (1644) azokra a tapasztalatokra mutat, amelyeket Milton cambridgei diákkorában szerzett, pedig nem véletlen, hogy e munkát Milton a német származású Samuel Hartlibnek, kora egyik legjelentékenyebb angol pedagógusának ajánlotta, s hogy éppen Hartlib volt Comenius pedagógiai elveinek legelkessebb angol híve, hirdetője és tolmácsa. Ugyancsak Hartlib hívta fel Milton figyelmét Comenius pedagógiai elveire, s az idézett munkából kiderül, hogy Milton ezen elvek jórésztét magáévá tette. Minderről azonban az értekezés mégsem emlékezik meg.

A már említett platonizmuson kívül az opponens számonkéri a jelölttől a sztoicizmust is, hiszen ismeretes hogy a sztoicizmus kezdettől fogva elidegeníthetetlen alkotó része volt a kálvinizmus, a puritanizmus, elsősorban pedig a forradalmi puritán szekták világnézetének.

Sok mindent pótolni kellene Miltonnak korához és kortársaihoz való viszonyát illetően is. Helyes a pozitivista és a szellemtörténeti kutatás bírálata, de ez nem szélesülhet önálló értekezéssé, aminthogy nem válhat „független tanulmány” a Milton ellenlábasaival, a reakciós és dekadens „metafizikus” költőkkel foglalkozó részből sem. Az egész kor jellemzésével kapcsolatban tudomásul kell venni, hogy a barokk sem nem fantom, sem nem mítosz, amelyet a szellemtörténet talált ki, hanem a XVII. század művészi megnyilatkozásainak egyik jellegzetes formája, amelyhez természetesen köze van Milton világának is. Nem egészen elfogadható a puritanizmus jellemzése sem: a szerző a puritanizmus hősi és morális erényeitől rendszerint nem látja korlátait és reakciós vonásait: fanatikus világ- és művészetellenességét, szépségfóbiáját és egyoldalú biblicizmusát. Kár, hogy a szerző — ha eltekin-tünk a színháztól és a drámától — a puritanizmus irodalomszemléletével és irodalompolitikájával sem foglalkozik.

Lutter ott érzi magát igazi elemében, ahol versszövegeket interpretál: művének egyik legjobb fejezete Milton szonettjeivel foglalkozik, s ezt úgy tekinthetjük, mint a dialektikus poétika és stilsztika alkalmazására irányuló kísérletet (kevésbé mondható ez *Az Elveszett Paradicsom* formai sajátosságainak elemzéséről: itt a szerző ismét a régi formális poétika és stilsztika kategóriáiban mozog). Hasznos lett volna behatóbban tisztázni a költő viszonyát az antik világhoz és a reneszánszhoz; sajnos az antikvitás hatásának feltárása jelen alakjában kizárólag formai és motivális elemekre korlátozódik.

Az értekezés jelentékeny része *Az Elveszett Paradicsommal* foglalkozik. Bár a szerző elvileg nem vallja, hogy a szereplőket és konfliktusokat egyszerűen Milton korabeli alakokkal és szituációkkal lehet helyettesíteni (ez ugyanis szerinte „a probléma siralmas leegyszerűsítése, vulgarizálása volna”), a gyakorlatban ez a vulgarizáció mégis fenyvetet, hiszen látjuk, micsoda követ-

kezetességgel politizálja át és időszerűsíti Lutter Tibor jóformán az egész költeményt.

Vallásos külsőségek közt jelentkező régi szabadságmozgalmak és forradalmak elemzésére Engels klasszikus példát adott, de azért a mi feladatunk esetről esetre megvizsgálni, vajon e külsőségek egyszerűen csak külsőségek-e, amelyek a lényeket nem érintik, vagy pedig elhomályosítják a lényeket, a forradalmi gondolatot. Milton esetében a kérdés megoldása azért bonyolult, mert egyfelől a bibliai elbeszélés már magában véve is mitikus, vallási események művészi tükrözése, másfelől pedig Milton számára ez a bibliai köntös nemcsak formai konvenció, hiszen ő még hitt az Írásban, illetve az Írásnak a korhoz képest leghaladóbb értelmezésében. Lutter Tibor a probléma lényegét nem tárta fel eléggé; csupán megállapította, hogy a mai olvasónak „a vallási köntös szövegén keresztül nehéz behatolnia a miltoni mondanivaló lényegébe, s ez ad a mai burzsoá kritikának alkalmat arra, hogy a maga mostani ízlése szerinti Milont állítson olvasói elé”.

Vitatható módon alkalmazza a szerző következő tételét is: „A marxista kritika fegyverei...képesse tesznek bennünket arra, hogy Miltonnak e nagy epikus alkotását a világirodalom történetében méltó helyre állítsuk”. E tétel maradéktalan alkalmazására még nem került sor, mivel a szerző bizonyító anyaga voltaképpen csupán Milton alkotói nagyságát igazolja, de magában véve nem elég világirodalmi helyének kijelöléséhez. Az Elvesztett Paradicsomot átfogóbb irodalmi távlatból kellett volna értelmezni, felderítve egykorú európai visszhangját, utóéletét, felszabadító, világnézetet formáló európai hatását, viszonyát a téma más feldolgozásaihoz (Du Bartas, Jost van den Vondel), a barokk poétikához és allegorizmusához, valamint a kor európai filozófiájához. Kétségtelen ugyanis, hogy a költemény megértését mindig ez utóbbi nehezítette meg s nem a bibliai „frazeológia”. Meg kellett volna vizsgálni azt is, miért nem érvényesülhetett vallásos ideológiája miatt teljesen Az Elvesztett Paradicsom nemzeti tendenciája, holott például a Paradicsommal egykorú Zrínyiász vallási vontkozásai ellenére nemzeti eposz.

Az Elvesztett Paradicsom világirodalmi helyének kijelöléséhez jó segítséget nyújt Goethe és Schiller véleménye. Goethe felismerte a konfliktus ideológiai magvát, a szabadakarat keresztény problematikáját, Schiller pedig, éppen a Paradicsommal kapcsolatban, összehasonlította a puritánokat a jakobinusokkal. „Az ilyen idők”, írta Schiller, „egyenesen arra teremődtek, hogy...felizgassák és felgyújtják a szellemet, anélkül, hogy tárggyal szolgálnának neki. Ilyenkor [a költő] belülről meríti tárgyait, s így keletkeznek aztán az allegorikum, agyafűrt és misztikus ábrázolásmód torzszülöttei”. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban fel kell tehát vetni Milton témaválasztásának sokat vitatott problémáját. Az opponens nem tartja valószínűnek, hogy Milton azért fordult volna el eredeti célkitűzésétől, egy Artus-dráma megírásától, mert ezt a tárgyat nem tartotta hitelesnek. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy akadt XVII. századi költő, mégha véletlenül egyszemélyben történetíró is, aki ne dolgozna fel mondai tárgyat, csak azért, mert nem tartja hitelesnek! Az igazi ok inkább a puritanizmus irodalomszemléletének egyoldalúságában, a világi témáktól való elzárkózásban keresendő; ami az eposzi formát illeti, abban igaza van Lutter Tibornak, hogy ez a forma a drámánál jobban megfelelt a téma és a koncepció hatalmas arányainak. Ehhez hozzáveendő, hogy a reneszánsz óta az angoloknál is megvolt az eposznak mint a legünnepélyesebb költői megnyilatkozásnak az igénye: ezen igény kielégítése számára

az angol nép legtermékenyebb erőit mozgósító forradalmi válság kedvező feltételeket teremtett.

Miért ragaszkodott Milton a ptolemeuszi világképhez, noha tudomása volt a kopernikusziról? Azért-e — amint Lutter állítja —, mert ez a világkép szemléletessé tette a tér és az idő roppant távlatait, a végtelenséget? Ennyi modern művészi tudatosságot Miltonról nehéz feltételezni. Az új természet-tudományi világkép a biblia betűjéhez ragaszkodó puritánoknál nyilván ellenállásra talált, tehát az ok másutt és mélyebben keresendő.

Általában a vallásos köntös vizsgálata nem teljesen kielégítő; nem tesz eleget az Engelstől származó követelményeknek. S itt felvetendő még egy kérdés: hol és hogyan ábrázolja Milton kora konkrét valóságát, ha a barokk allegorikum egyáltalában módot ad neki az ilyen ábrázolásra. Sajnos a realizmus, a realista ábrázolásmód problémája az értekezésben fel sem merül, pedig kétségtelen, hogy már az eposzban nagyon meggyőzően hat a Sátán és az ördögi mitológia realista ábrázolása.

Az opponensi vélemény további része főleg Milton másik epikus költeményével, A Visszanyert Paradicsommal foglalkozott; ezzel kapcsolatban az opponens kérdést intézett a szerzőhöz, hogyan párosulhat Krisztus jellemében a reneszánsz epikus hőszépsége a puritán demokrácia hőszépségével, a nagy tettek emberének morális problematikájával, majd kiemelte, hogy ebben a műben jutott legélesebben kifejezésre Miltonnak a világi szépség és a puritán aszkézis összemérhetetlenségéből eredő konfliktusa: csak a búcsúzó, vak Milton kiolthatatlan honvágya ragyogtathatta fel ilyen fényben a női szépséget, a császári Rómát és az Imperiumot, Athén művészetét és filozófiáját, s még azokat az étkeket is, amellyel a Sátán Krisztust csábítja. Milyen szerény és irreális ehhez képest a puritánok eszményi ellenvilága!

A Küzdő Sámsonról szóló részt az opponens jónak tartja; szerinte kár azonban, hogy az értekezésből nem látjuk a tárgy irodalmi előtörténetét s összefüggését az antikizáló biblicista dráma európai vagy legalább angol hagyományaival.

Befejezésül az opponens 3 kívánalmat fogalmaz meg:

1. A pozitivista és szellemtörténeti kutatás bírálata kerüljön a bevezetésbe.
2. A metafizikus költőkről szóló fejezet — rövidebbre fogva — olvadjon bele a XVII. század angol szellemi életének és irodalmának rajzába.
3. Külön fejezet vagy az utószó vázolja Az Elveszett Paradicsom világ-irodalmi és mai jelentőségét.

Harmadik opponensként KARDOS TIBOR lev. tag adta elő véleményét. Helyesnek ítélvén az értekezés tárgyválasztását, s röviden elemezvén a más opponensek részéről kevésbé érintett ún. „szatanista” magyarázatot — amely szerint Milton nagy művét nem Isten, hanem a Sátán és a lázadó angyalok szemszögéből írta meg — hangsúlyozta, hogy e magyarázat, amelyet egykor Shelley és Byron is vallott, lényegében véve azért vonzó, mert eszerint Miltonban a haladás, az önkény elleni tiltakozás és főként a szabadság költőjét kell látnunk. A szatanista magyarázat vonzóereje oly nagy, hogy még marxista hívei is akadnak, mint pl. Caudwell; mindazonáltal véleménye szerint Lutter Tibor helyesen tette, hogy e nézet elfogadása helyett a másik marxista Milton-magyarázathoz csatlakozott: eszerint Milton nem a Rossz, hanem a Jó szemszögéből alkotta meg művét, s a királpárt törvénytelen lázadását vetítette vissza a Sátán lázadásába.

További kérdés, milyen volt Milton viszonya a puritánokhoz. Kardos Tibor szerint az értekezésből nem derül ki eléggé, hogy a nagy magányos költő egyre inkább balfelé tolódott, s egyre idegenebbül állt kompromisszum nélküli tiszta forradalmi szellemével a puritánok táborán belül is. A fejtegetéseknek e ponton, szerinte, egymással ellentétes irányban kellett volna haladniuk: először be kellett bizonyítani, hogy Milton az angol forradalom költője (amit Lutter meg is tett), majd pedig kimutatni, mennyivel több ez a hatalmas egyéniség, mint a fanatikus, szűk látókörű s alapjában polgári korlátokat mutató puritánok. Az utóbbi rész azonban hiányzik a disszertációból: csak utalásokat találunk rá, valamint helyes, de egymással összefüggésbe nem hozott ténymegállapításokat.

A Paradicsom méltatásával kapcsolatban Kardos Tibor megjegyezte, hogy itt is, valamint a megváltás eposzában nyilván azért sikerült Miltonnak a Sátán alakját oly meggyőző erővel ábrázolnia, mert saját belső vívódásait vetítette bele műveibe. Ugyancsak e szubjektív háttér avatja mélyen emberivé Miltonnak — Kardos Tibor szerint — legelőbb művét, a Samson Agonistes-t. A vak Milton heroikus önvallomása ez a darab, melynek főmotívuma a szabadság és a sztoikus hősiesség.

A forradalmi puritánok kegyességének és aszkézisének őszinteségét illetően az opponens némi kétkedését nyilvánította. Nem tagadta ugyan, hogy az adott történelmi körülmények közt a fiatal angol burzsoázia a fejlődési abszolutizmussal szemben forradalmi szerepet töltött be, azonban — A. D. Epstein szovjet kutató nyomán — hozzátette, hogy pl. Th. Deloney igen átlátszó módon idealizálta Jack of Newbury, e jeles vállalkozó üzemét, ahol a női és gyermekmunkát éppen olyan elképesztő módon zsákmányolták ki, mint általában Angliában. Kardos Tibor szerint a puritánok forradalmi aszkézise tehát inkább szubjektív tudatnak tekinthető, mintsem objektív valóságnak. A forradalmi aszkézis a plebejus nép, a hadrakelt parasztok sajátága, s mivel Milton a puritánok forradalmában a népi forradalmi törekvések örökségét látta, a nagy wiclifi hagyományt, az igazi forradalmi elemeket egyre jobban balra kereste, s végül is túlhaladva rajtuk, magányában építette ki sajátos világát.

Az opponens egyetért a szerzővel abban, hogy Miltonnak nem volt a polgári irodalomtörténet értelmezése szerint vett reneszánsz korszaka. De nagyon is örököse Milton a reneszánsznak és képviselője is, ha a reneszánsz hőseit Engelsszel „a gondolkodás, szenvedély és jellem, a sokoldalúság és a tudás” óriásainak tekintjük. A reneszánsz engelsi alakjai, akárcsak Milton, belevetik magukat a kor küzdelmeibe. S nem szabad feledniük, hogy a fiatal Milton is humanista műveltségű, reneszánsz költő volt, s e tulajdonságait később sem tagadta meg. Kezdetől fogva megvolt benne hivatásának s az ember hivatásának morális felfogása, amely később kifejlesztette a puritán biblicizmus és a sztoikus humanizmus mély egységét. Az opponens szerint nem gyengék azok a szálak, melyek Miltont az angol és olasz reneszánszhoz fűzik, s ha ezekkel a szerző részletesebben foglalkozott volna, csak gazdagította volna a miltoni életmű elemzését. Nem volt viszont szükséges oly részletesen foglalkozni az ún. metafizikus iskolával.

Kévesli az opponens Milton stílusának és ízlésének vizsgálatát: egyes képeit (pl. „zengő könny zuhog”) egyrészt a marinizmussal, másrészt a gongorizmussal lehetne rokonítani. Ugyancsak helyes lett volna Milton típusalkotását a marxista esztétika szemszögéből megvizsgálni. A ptolemeuszi

világkép kérdése egy olyan embernél, aki fiatal korában Galileit is meglátogatta, egyáltalában nem közömbös. E világmagyarázat választása szorosan összefügg az angol forradalom és Milton vallásos korlátaival, s nem kevésbé azoknak a vallásos eposzoknak a technikájával, amelyektől egyaránt tanult Zrínyi és Milton.

Szükszavúnak találja az opponens az egykorú kulturális élet rajzát, s megállapítja azt is, hogy a szerző sem Milton politikai és társadalmi jellegű írásaiból nem bont ki mindent, ami bennük rejlik — például a válási röpiratban kifejtett teljes lelki szabadság gondolatát —, sem pedig a röpiratok korszakának humanista jellegét, érvelési módját nem teszi kellőképpen elemlyített elemzés tárgyává. Dicséri viszont a forradalmi korszakban írt szonettek tárgyalását, s elfogadja a nagy eposznak Lutter nyújtotta értelmezését. Helyesnek tartja a hivatkozást Wiclifre, az opponens azonban úgy véli, hogy Milton végeredményben a nemzeti reformáció forrásaihoz nyúlt vissza, tehát Husz Jánosig, aki az emberiséget félrevezető pápát Antikrisztusnak fogta fel, akivel szemben helyre kell állítani Krisztus egyházának ősi állapotát. Fontos érdeme végül az értekezésnek az is, hogy a nagy eposz tárgyalása után nem zuhan vissza, sőt a Samson Agonistes elemzésében esztétikai szempontból a legtöbbet nyújtja. A Sátánnal viaskodó Krisztus a sztoikus hősök epikus nagyságát idézi, a vak Sámson pedig a hősi antik tragédia ihletét viszi át a biblikus tárgyra.

Mindent összevéve, az opponens Lutter Tibor Milton-monográfiáját jelen formájában is alkalmasnak tartja a doktori cím és fokozat elnyerésére. Ha a munka nyomtatásban megjelenik, a szerzőnek érdemes lesz figyelembe vennie mindazon mozzanatokat, amelyek az általa komoly tudással megrajzolt képet még igazabbá tehetik.

Az opponensi vélemények elhangzása után TAMÁS LAJOS elnök megkérdezte, kíván-e valaki kérdést intézni a jelölthöz vagy az opponensekhez. Mivel kérdést nem tettek fel, a jelölttől kérdezte meg, kíván-e most válaszolni az opponensi véleményekre vagy az esetleges hozzászólásokkal együtt.

LUTTER TIBOR először az opponenseknek óhajtott válaszolni. Válasza első felében az angol forradalomra vonatkozó, egymástól nagyon eltérő véleményekkel foglalkozott, s Andreas Gryphius, az Eikon Basilike, majd Macaulay, Browning és Graves nézeteinek taglalása után arra a megállapításra jutott, hogy e téren az irodalomtörténész számára is lépten-nyomon kétféle értelmezés kínálkozik: az egyiknek célja tisztára mosni a nyilvánvalóan bűnös királypártot és annak minden ideológiai, művészeti és irodalmi megnyilvánulását, a másik viszont a forradalom igazát keresi a kor nagy művészi és irodalmi emlékeiben. Véleménye szerint nyilván a második módszer követése segít jobban az igazsághoz, még ha nem is számol eléggé a forradalmi ideológia korlátaival és a forradalom eszmevilágát kifejező műalkotások belső ellentmondásaival.

Ebből a szempontból törekedett a szerző is Milton egyéniségének és alkotásainak minél teljesebb átélésére: ilyenfajta újraélés nélkül ugyanis, a szerző szerint, nincs igazi irodalomtudomány. Mivel azonban az ilyenfajta átélés természetszerűleg nem ölelheti fel a megismerendő egyéniség vonásait, az irodalomtörténeti alkotó munkásságnak mindig van bizonyos sajátos *befejezetlen* jellege, amely szoros kapcsolatban áll a nagy alkotók *oeuvrejének kimeríthetlenségével*. Mindezt figyelembe véve, a szerző közel két évtizede arra törekedett, hogy az előmunkálatok megfelelő felhasználásával a költő

egyéniségét és művészetének sajátos vonásait leglényegesebb jegyeiben ragadja meg. A hosszú munka révén kialakult a szerzőben bizonyos kép Miltonról, mégpedig olyan kép, amelynek most már egyetlen vonásáról sem mondana le szívesen. Hálával fogadja az opponensek megjegyzéseit, hiszen ezek sok tekintetben hozzásegítik ahhoz, hogy a Milton életművéből megragadott vonásokat még hitelesebbé, még meggyőzőbbé tegye, meg kell azonban mondania, hogy a kiegészítésekből és korrekciókból csakis azokat tudja elfogadni, amelyek tudományos meggyőződésével összhangban állnak. A részletproblémák mellőzésével ezúttal csupán néhány olyan elvi kérdésre kíván reflektálni, amelyek feltétlenül tisztázást követelnek.

Ami a Paradicsom Elvesztésének népszerűségét s ezzel kapcsolatban utóéletét illeti, a szerzőnek az a meggyőződése, hogy az eposz — ha egyszer megértettük szimbolikáját — a világirodalmi remek fényében ragyog a mai olvasó előtt is. Már Goethe beszélt e mű „páratlan jellegéről,” s ugyanez, az eposzból sugárzó hatalmas művészi erő nyugtázta le mindazon kritikusokat, akik Drydentől napjainkig Milton tanulmányozásában mélyedtek el.

A puritanizmus pozitív, illetve negatív vonásainak értékelését illetően Lutter Tibor megjegyezte, hogy az osztálytársadalmak egész története folyamán minden forradalmi mozgalom ellentmondásokkal terhes: a forradalom tömegmozgató ereje az ember teljes felszabadítása, amivel egészen a szocialista forradalom koráig ellentétben állt a történelem megszabta következő lépés gyakorlati perspektívája. Természetesen ellentmondásos a XVII. századi angol forradalom ideológiája, valamint a korszak viszonyait tükröző művészete, irodalma is. Ámde a nagy haladó alkotások vizsgálatánál nem az a fő feladatunk, hogy e művek ellentmondásosságát hangsúlyozzuk ki; ennél sokkal gyümölcsözőbb a pozitív vonások kiemelése, a kor és a történelmi helyzet világos elemzésével. Milton életművét az teszi csodálatossá, hogy benne a kor legszebb emberi törekvései jutottak kifejezésre: a puritanizmus leghaladóbb vonásait életműve nagy költői alkotásokba sűrítette. Ebből viszont az következik, hogy ha az angol polgári forradalom jelentős lépés volt az emberiség történetében, akkor az azt kiharcoló mozgalom, a puritanizmus sem nélkülözheti a haladás igen lényeges pozitív vonásait. A szerző hálás Révész Imre akadémikusnak, hogy észrevételeivel ennek a kérdésnek még elmélyültebb tanulmányozásához segítette.

Harmadik fontos elvi kérdésnek tartja a szerző Milton kapcsolatát a reneszánszsal. Elismeri, hogy a reneszánsz polgári értelmezésével részletesebben kellett volna foglalkoznia, hiszen a reneszánsz életigenlését sokszor élesen szembeállították a puritanizmussal. E vonatkozásban tehát az értekezés valóban kiegészítésre szorul.

Ami az utolsó elvi kérdést illeti, ti. hogy *mi legyen és mi ne legyen* benne az értekezésben, erről a szerző csupán annyit óhajt megjegyezni, hogy a felvetett kérdések egész sora (Milton böleselete; hatása és helye a világirodalomban; utóélete, Milton Magyarországon) inkább külön monográfiát igényel, mivel ezek a kérdések a most vitára került Milton-képhez nem tartoznak szorosan hozzá. Az értekezés szerkezeti felépítésén sem kíván változtatni, s a hibás nézetek bírálatát szívesebben hagyná jelenlegi helyén. A „metafizikus” költészetnek itt olvasható első marxista szempontú tárgyalása, tehát ez sem mellőzhető.

Más vitatható részletkérdések megválaszolása helyett a szerző munkáját Milton szavaival ajánlja a bizottság jóindulatába:

„What power, what force, what mighty spell, if not
Your learned hands, can loose this Gordian knot?”

A felszólalások során elsőnek FÖLDESSY GYULA, a bizottság tagja kért szót. Figyelmeztetett a sátán-motívum világirodalmi fontosságára és magyar vonatkozásaira, egészen Adyig, sőt napjainkig. Az Elveszett Paradicsomot e szempontból érdemes lenne összevetni pl. Byron Manfredjával és Goethe Faustjával.

GÁLDI LÁSZLÓ, a bizottság titkára, szintén az értekezés kiegészítését javasolta, mégpedig Milton utóéletének néhány igen jelentékeny mozzanatával. Aligha lehet véletlen, hogy Baróti Szabó Dávid — Bacsányi biztatására — éppen 1789-ben, a francia polgári forradalom évében kezdett hozzá Milton fordításához. S bár Lutter Tibor csupán Blaketől eredezteti az ún. szatanista értelmezést, világosan kimutatható, hogy már Baróti Szabó is — talán valamivel korábban — a Sátánnak az I. énekben olvasható nagy beszédét a szabadságeszme kifejezésének fogta fel. „Meg-rémülve talántán Tön magatok le-kötétek, holy illy *rabigára* szorítottva A' Győzöt le-borúltt arttzal fogjátok imádni” — mondta a Sátán Baróti Szabó szárnyaló hexameterében, s a magyar irodalmi nyelv története szempontjából is érdekes, hogy *rabiga* szavunknak éppen ez a hexameter nyújtja első előfordulását, s innen jutott később a szó Berzsenyihez, Kölcseyhez, Vörösmartyhoz . . . Ami pedig Milton XVIII. századi értékelését illeti, ehhez hozzá kellene venni Herder igen érdekes nyilatkozatát Milton nyelvének kifejező erejéről, valamint Voltaire véleményét a Paradicsomról. Az efféle nyilatkozatokból jól kiviláglik, hogy a XVIII. századi Milton-képet nem szabad egészen sztatikusnak tekintenünk.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF akadémikus, a bizottság tagja. él az opponenseknek adott szó jogával s kijelenti, hogy Lutter Tibor válaszáat nem tekinti kielégítőnek, mert egyes fontos problémákat teljesen mellőzött, másokat pedig bagatellizált. Nem bagatellizálható, hogy az opponens számunkérte a marxizmus—leninizmus alkalmazását Az Elveszett Paradicsommal kapcsolatban, s nem bagatellizálható a platonizmus jelentősége, a Paradicsom realizmusa és a típusalkotás problémája sem. Ezenkívül nem fogadható el a filológiának, illetve az irodalomtörténetnek az az „élményszerű” felfogása, amelyről most hallottunk. A lírából nem szabad ezáltal lírizmust s az eposzból epikát csinálni. Filológusok vagyunk, akik szeretik a logos-t, s nyilvánvaló, hogy a logoshoz tartozik a szöveg. Ha filológus vagyok, s az osztatlan filológia alapján állok, mindenütt szöveg, tartalom és ideológia, illetve szöveg, valóság és művészet dialektikus egységét keresem. Ha ez hiányzik, marxizmusunk verbális marxizmus marad. Mindezt a filológia, a tudomány hitele érdekében kell elmondani. Mindennek ellenére az értekezést, mint filológiai teljesítményt, elfogadásra ajánlja, hiszen Lutter Tibor éppen értekezésével cáfolt rá mai eljárására, amikor egyes problémákat bagatellizál s az opponensek némely kifogását meg sem említi.

TOLNAI GÁBOR lev. tag, a bizottság tagja, azon a véleményen van, hogy az opponensek — a hazai speciális helyzet folytán — nem anglisták, s ezért bárminő értékes is egyébként véleményük, többet kívánnak a disszertációtól, mint amennyit az nyújthat. Nem hibáztatja Lutter Tibort például azért, hogy a realizmus kérdését Miltonnal kapcsolatban nem oldotta meg. Sajnos a marxista—leninista irodalomtudományban nincsen olyan munka, amely a kritikai realizmus előtti realizmus kérdését nemhogy megoldotta,

de legalább helyes útra terelte volna. Remélhető, hogy a nemzetközi irodalmi kongresszus vitája ezt a kérdést is előbbre viszi. Annyi már most is megállapítható, hogy a XVII. századi realizmus alapmértéke csakis a XVII. századi ember valósága lehet. A szocialista realizmus mértékét itt természetesen nem alkalmazhatjuk, viszont a XVII. század mértéke szerint Milton nyilván realistának számít. Általában bizonyos, hogy a nagy haladó alkotások fel-tétlenül realista alkotások is egyúttal, de azért nem mondhatjuk, hogy minden haladó alkotás realista alkotás is. Vegyünk egy magyar példát: Vörösmarty kétségtelenül XIX. századi irodalmunk egyik legnagyobb alakja, de kétségtelen, hogy nem realista egész művében (*Turóczi-Trostler József: És novellái?*). Azt mondtam, hogy nem egész művében. Lehet valaki nagy haladó író akkor is, ha antimarxista tendenciákkal dolgozik (példa rá: Ibsen szimbolizmusa). Mindenesetre ne keressünk Lutter Tibor dolgozatában olyan kérdéseket, amelyeknek megoldása nem a jelen értekezés, hanem az egész magyar irodalomtudomány feladata. Lutter Tibor disszertációja a követelmények szerint szaktudományát alkotó módon továbbfejleszti, s azért Tolnai Gábor a maga részéről a doktori fokozat odaitélését javasolni fogja.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF két korrekciót jelent be, mivel úgy érzi, hogy Tolnai akadémikus elsősorban hozzá intézte szavait. (TOLNAI GÁBOR: Nem Turóczi-Trostler akadémikussal vitatkozom, hanem mindnyájunkkal.) Nem a realizmust kérte számon Lutter Tibortól, hanem azt, hogy Milton műve — a vallási külsőségek ellenére — miért nem mutat meg valamit a maga korából. Továbbá igenis kifogásolható, hogy e két fogalom: „típus” és „realizmus” még utalás formájában sem fordul elő a munkában. Az oppo-nens figyelmeztet arra is, hogy nem Milontól kérte számon a marxizmust, hanem Milton értékelésétől.

TAMÁS LAJOS, a bizottság elnöke, felkéri a jelöltet a válasz megadására.

LUTTER TIBOR előljáróban kijelenti, hogy rövidség okából most sem áll módjában minden kérdésre részletesen válaszolni. A platonizmust, alapo-sabb részletkutatás hiányában, egyelőre nem tartja különösen lényegesnek Milton fejlődése szempontjából. Miltonnak egyes filozófusokhoz, például Hobbes-hoz való viszonyát szintén meg kellene vizsgálni közelebbről. A realiz-mus és a típusalkotás kérdését maga is kínzó problémának tartja: mivel eddig a realizmus fogalmát főleg a XIX. századdal kapcsolatban határozták meg, nagy nehézséget jelentett a realizmusról Miltonnal kapcsolatban beszélni. Viszont az, hogy a valósághoz hogyan viszonyul A Paradicsom Elvesztése, mégis benne van az értekezésben, sőt — egyes opponensek szerint — talán túlságosan nagy teret is kapott.

Földessy Gyulával egyetért abban, hogy a romantika korában is érdemes lenne megvizsgálni a szatanizmus kérdését. — Gáldi Lászlónak két meg-jegyzéssel kíván válaszolni. Az első az, hogy Blakenek egész szatanista vilá-gnézete volt, s ez festészetben, epikáiban és Miltonnal kapcsolatos gondolataiban egyaránt megnyilatkozott. Pontos évszámhoz a szatanista értelmezés fel-bukkanását egyelőre nem kívánja kötni. Amit a XVIII. századnak többé-kevésbé egységes Milton-képéről mondott, az a klasszicizmus korára vonat-kozik, viszont Blake szatanizmusa már a preromantikához tartozik. A XVIII. századi értékelések közt további szint jelent egyrészt Addison értékelése, másrészt Johnson híres Milton-életrajza.

TAMÁS LAJOS elnök kérdésére a jelenlevők kielégítőnek nyilvánították a jelölt válaszát, mire az elnök felfüggesztette az ülést, és a bírálóbizottság

határozathozatalra vonult vissza. Az ülés újbóli megnyitása után a bizottság titkára a következő javaslatot olvasta fel:

„A bírálóbizottság megállapította, hogy Lutter Tibor doktori értekezése jelentős tudományos munka, amely a marxista irodalomtudomány követelményeinek megvalósítására törekszik. Sokfelé tekintő szempontjai, valamint Milton korának és életművének alapos ismerete érdemessé teszik arra, hogy több lényegbe vágó kiegészítés után a korszerű magyar Milton-kutatás kiindulópontja legyen. A tanulmány igen jó részai többek közt azok, amelyekben a szerző verselemzéssel foglalkozik. Milton eposzának új értelmezése lényeges részeiben meggyőző. A fentiek alapján a bírálóbizottság az értekezést jelen alakjában is elfogadja és Lutter Tibornak a doktori fokozat megadását egyhangúlag javasolja. Egyben a bírálóbizottság javasolja, hogy a mű kiadása esetén az opponensek észrevételei feltétlenül figyelembe vétessenek.”

A vitát összefoglalta:

Gáldi László

a bizottság titkára